

Esas itibarıyla Berkeley'in geliştirdiği ontolojik idealizm Schiller'e göre gerçekliği zihin ve idealarda görür (Yücelen, 2011, 17-23). Gerçek, zihin tarafından algılandığı sürece vardır (1908, 1-103). Bu yazarların dini ele almaması gittikçe Katolikleşen İngiltere'de Latitudinaryan sofu görüşünün yeniliklere ve Protestanların esnekliğine dayanamaması sonucudur.. John William Colenso, Leslie Stephen, Charles Bradlaugh gibi din adamları dine başkaldırırken, felsefe dindışı konulara odaklanır.

GEÇ VİKTORYA DÖNEMİ DÜZ YAZISINDA DİNİ SAPMALAR

Protestanlığın dini bir sapma olduğuna inanan John William Colenso, Eski Ahit'in ilk beş kitabının Hıristiyanlığın kökeni olduğunu vurgular ve dini gerçekliğin Eski ve Yeni Ahitteki Katolik yorumunda olduğunu vurgular. Exodus 20: 1-17 Tanrı'nın on emrine vurgular ve Mısır'dan çıkışa odaklanır. Buna göre Tanrı'dan başka tanrı yoktur. Putlara tapmak yanlıştır. Tanrı kıskançtır ve buna karşı çıkar. Tanrı adı beş kere boş yere kullanılırsa, cezayla karşılaşılır. Altı gün çalışıp, bir gün tamamıyla Tanrı'ya adanacaktır. Yer, gök ve deniz altı günde yaratılmıştır. Fakat Colenso, Darwin tarzı düşüncedeki uzun evrimi ele alır ve bunu dini sapma olarak görür (Kang, 2009: 2-12). Tanrı'nın yedinci gün dinlenmesi ile insanın yedinci gün dinlenmesi Tanrı'ya ulaşmaktır. Tanrı anne ve babaya saygıyı, cinayet işlememeyi, zina yapmamayı, hırsızlıktan uzak durmayı komşuyu sevmeyi, yalan yere tanıklık etmemeyi ve kimsenin evine, karısına hayvanına göz dikmemeyi buyurur. Yasanın tekrarı olarak bilinen Deuteronomy 5: 6-21 on buyruğa tekrarlar. Colenso eli dinde karmaşa olduğunu iddia eder. Katoliklerin vaftiz geleneğinin bertaraf edildiğini vurgulayan Colenso, ilk günahı dolaylı doğan insanın günahkâr olduğunu ve vaftiz suyuyla günahı arındığını vurgular ve İsa, insanların günahlarına karşılık ölmüştür. Oysa Protestanlar, doğan herkesin masum olduğuna inanırlar. Yunan dilinde Katolik evren demektir. Katolik dini evrenselliği hedefler. Protestanlar Katolizmi protesto edip, birçok mezhep ve dinin var olduğunu ve dinde yeniliklerle evrenselliğin oluşabileceğine inanırlar. Kadın rollerinin vücut hatlarını sergilediği için erkeklerin bu rolleri oynamasını savunan Purten görüş, erdemli anlatmayan sanna karşı çıkar. Katolik dininde örnek olmayı hedefler. Katoliklerde sembolizm çok önemlidir. Kırmızı şarap, İsa'nın kanı ve ekmeğin onun tenidir. Bu Katolik Komünyonu, Protestanlar tarafından benimsenmez ve İncil'de mecaz olan her şeyi reddederler. Katolizmde, İncil ruhani evlilik yapan din adamlarının evlenmesini ve karşı cinse ilgi duymasını (*celibacy*) yasaklar. Ancak Colenso, Protestan rahiplerinin bu yasağı yenmelerini dinde yozlaşma olarak görür. Katolikler *Chiristendom* kelimesini Avrupa ile özdeşleştirirler. Protestanlar birçok mezhebin Avrupa'ya hâkim olduğunu iddia ederler. Katolikler; Dominikan, Franciscan, Augustinyan, Karmelit

Benediktan ve Muir yorumlarını benimserken, Colenso'ya göre Protestanlar Luther esnekliğiyle ve Knox özgürlüğüyle yeni bir hayat felsefesi oluşturmuşlardır. Dini inanç ve iddiaların doğası anlam ve felsefi içerikleriyle Hıristiyanlığı sorgulamıştır. Dinin doğası ve varoluşu, vahiyin imkânını ve mahiyetini Protestanlıkta soruşturmuştur. Protestanlık, metafizik, etik ve epistemolojik Katolizme karşı çıkıp, somut, farklı ve çağdaşı arar. Protestanlar, bir dini inanç ve disipline duyulan bağınazlığı ve köktenciliği fanatizm olarak görürler. Dinin kendisine ve özgür birtakım dini inançlara körü körüne bağlı kalmayı Protestanlar reddeder. Ünlü Rus düşünür M. Bakhtin (1915–1980)'nin daha sonra öncülük edeceği fikirleri önceden ele alır. Ona göre, on dokuzuncu yüzyıl Protestan anlayışı tek seslidir. Bu Bakhtin'in temel kavramları, çok dillilik, diyalojizm ve merkezsizliği anımsatır. Buna göre hem Colenso hem de Bakhtin, modern felsefenin birinci şahıstan hareket eden bakış açısını ve klasik öznelliği değil, Colenso durumunda da Protestan subjektivitesini, evrensel akıl telakkisinin teksesli, dünya görüşünü radikal bir şekilde eleştirir. Colenso'ya göre birçok dini olay Matta, Markos, Luka, Yuhanna, İsa, Meryem, Salomon, Korintliler, Romalılar, Efesliler, Koloseliler, Selanikler, Timoteyus, Titus, Filimun, İbraniler, Yakub, Petrus, Yahuda, Petrus, açısından ele alan İncil çok sesli bir Katolik kitabıdır ve adil olan, aklanma, sadakat, güven, antlaşma, arınma, kahinlik, benlik, şeytan, Hz. İbrahim, İshak, Yakup, Davut, can, cennet, cehennem, cin, cüzam, çarmıh, din bilgileri, dünya, havariler, Kudüs, Epikürcü ölümlü ruh, gök, deniz, yeryüzü, lütuf, mamon (para hırsı) Memurlar, Mikail, Danyel, melekler, putlar, mucizeler, Oğul, Kutsal Ruh, Yahuda, İskariyot'un ölümünden sonra İsa'nın on bir elçileri, Yahuda'nın yerine seçilen On ikiler, on buyruk, Pendikost günü Grekçede ellinci demek hasta moral bayramı Fısıh'dan (Yahudilerin Mısır'da sürdürdükleri kölelikten kurtulmalarından sonra yapılan kurbanlık kuzu ve mayasız ekmek bayramından elli gün sonra kutlanır), İsa'nın göğe çıkışından sonraki Pentikost günü Tanrı'nın, Kutsal Ruhunu Mesih inanılanlarının içinde yaşamak için göndermesi (Elçilerin işi, 2), ruh, Rab, seçilmiş olanlar, Siyon (Kudüs'ün kurulduğu tepe, mecazi Tanrı'nın ölümünden sonsuza dek). (Yuhadda 3), Mesih'e inanan Yahudiler, şükran, tanıklık, Tanrı'dan korkma, Tanrı'nın doluluğu egemenliği, tapınaklar, temiz ruh, tövbe, vefa ve vaftiz, İsa öğretilerinin çok sesliliği ve çok yönlülüğü ile ele alınır. Bakhtin'in daha sonra savunduğu gibi diyalojizmde tek sesli dünya görüşüne karşı, dünyanın çok sesliliğine gönderme yapılır. Karşılıklı etkileşim ve diyalog önemlidir. Colensa'ya göre, İncil'deki dil konuşan veya yazan öznenin önce var olan bir yapıdır fakat konuşma anında gerçeklik kazanır. Bu diyalog İncil söylemi ve okuyucu tepkisiyle örtüşür. İncil'in bilgisi *aposteriori*, deneyim ürünü olandır. Doğrunun problemlerindeki araççılık pragmatiktir. Gerçek, doğru bir bilginin konusudur. Bilinçten, tasarımdan bağımsız var olur. En yüksek iyi insan davranışından haz alınır ve hedonizm olur. Evrende birbirine indirgenemez yapıda iki farklı töz oluşup, ikincilik (dualizm) kavramını oluşturur. Teleolojik kanıtla evren düzeni Tanrı'yı kanıtlar. Olan, var olan

ve gerçekleşmiş olan her şey olgudur. Solipsizm (Tekbencilik) yanlıştır, önemliyle, öncelikliyi, güzelle özeli ve sözeli ayırt eden çok seslilik vardır. Katolikler, papanın Hıristiyanlığın Tanrı'dan sonraki en büyük varlığı olduğunu, düzen ve uyum sağladığını savunurlar. Protestanlar Papa'yı reddederler. Yunanca katedral, taç demektir. Protestanlar bu sembolü de kabul etmezler. Mucizelere karşı çıkarlar. Katolikler, Protestanlar bu sembolü de kabul etmezler. Mucizelere karşı çıkarlar. Katolikler, iyi aile bağlarının kurulacağı ve boşanmanın olmayacağı bir evlilik hayal ederken, Protestanlar bunu çağdışı bulup, şiddetli geçimsizlikten boşanmayı önerirler. Din adamları günah çıkarma odalarında Katolikleri dinlerken, Protestan içini Tanrı'ya döker. Colonso, Katolik dininin değiştirilmesinden yakınır ve Tanrı isteseydi başka bir İncil daha yollardı der (Colonso, 1862-1879: 2-107). Levililer, 10: 16-20'da Musa günah sunusu olarak sunulacak tekeyi soruşturur, yakılmış olduğunu öğrenince Harun'un oğulları Elazar ve Hamara'a kızar ve o çok kutsaldır, der ve Rab onu günahların bağışlanması için vermiştir (Levililer 6: 24-26). Bu suna kutsal bir yerde yenmelidir. Colonso bu sunuyu Yahudilerin günlük besini görüp önemsemeyince ve aslında seksen kart güvercinin yandığını söyleyince, dindarları çok kızarlar.

Colonso Eski ve Yeni Ahit'teki ahit kelimesinin anlamını sözleşme, antlaşma olarak açıklar. Buna göre İncil'in gerçeğinde Tanrı'yla insan arasında antlaşma vardır. Eski Ahit İsrailoğulları ile Tanrı arasında var olan ve İsa'nın çarmıha gerilişiyle sona eren ilk antlaşmayı, Yeni Ahit ise İsa'nın dirilişiyle başlayan ve tüm inananları kapsayan yeni antlaşmanın gerçeğini anlatır. Yahudilerin Kutsal Kitap'ını meydana getiren Tevrat ve öbür İbrani metinleriyle, Protestan Kilisesi'nce Eski Ahit olarak kabul edilen metinler birbiriyle örtüşür. Katolik ve Ortodoks kiliseleri «gizli kitaplar» anlamında *apokrif*a denen eski İbrani metinlerin bazılarını da Kutsal Kitap'ın parçası kabul eder. Apokrif, İbranice yazılı Tevrat'ta bulunmayan ancak Yunanca çevirisi olan Septuagint'te mevcut olan kaynağı belirsiz metinlerdir. Tüm Hıristiyanlar tarafından kabul edilen yeni Ahit ise İsa ve taraftarlarının yaşamını ele alır. Eski ve Yeni Ahit tek elden çıkmış değildirler. Uzun zaman diliminde değişik kişilerin metinlerinden oluşmuşlardır ve çok sesli gerçeği anlatırlar. İncil'deki her ayrı metin, kitap olarak adlandırılır. Tevrat'ta yirmi dört, Eski Ahit'te otuz dokuz kitap vardır. Yeni Ahit ise yirmi yedi kitaptan oluşur. Eski Ahit, Torah (Tevrat), Neviim ve Ketuvim olarak üçe ayrılır. Beş ayrı kitaptan oluşan, Torah'ı Musa yazmıştır. İlk metinler İ.Ö. on üçüncü yüzyılda yazılmıştır. Torah'nın ilk kitabında Tanrı'nın cenneti ve dünyayı yaratışı, Yahudilerin çöl hayatı, Yakup soyundan gelenlerin Mısır'a yerleşmesi ve burada da iki yüz yıl boyunca köle olarak kalışı ele alınır. Tanrı Yakub'a İsrail adını verir. İkinci kitap, İsrailoğulları'nın Musa öncülüğünde Mısır'dan çıkışına odaklanır. Musa, Mısırlı askerlerden kaçabilmek için Kızıldeniz'i asasıyla ikiye böler. İsrailoğulları denizi geçince, Kızıldeniz tekrar birleşir. Colonso'ya göre, mucizevî olan kavramlar dinde görülürse, inananlar bunu ulvi ve gerçekçi kabul edebilirler. Ancak gördüğüne ve makule inanır ve buna baş kaldırır. İsrailo-

ğullarını izleyen askerler boğulur. İsrailoğulları Tanrı'nın kendilerine vaat ettiği Ke-
nan Toprakları'na ulaşabilmek için kırk yıl yolculuk yaparlar ve Tanrı bu yolculuk
esnasında onlara Musa yoluyla On Emir'i yollar. Colenso bu emilerin sadece ait
olduğu çağlara değil, tüm dönemlere ait gerçek öğretiler olduğunu ve bu sebepten
evrenselliği yakaladığını vurgular (1862- 1879: 108-112).

Leslie Stephen (1832-1904), 1875'te Evangelik, Clapham mezhebini bırakmış
ve agnisticizm yönelmiştir. Ona göre gerçek bilgi objektif ve materyal (özdeksel/
somut) epistemolojidir. İlâhi güç ve doğaüstü kavramlarla ilgili her bilgi muktedir
değildir, ispatlanamaz. Bu sebepten agnostisizm, bilinmezciliktir. Stephen Tanrı'nın
varlığıyla ilgili bilgilerin doğrulanamaz, bilinemez ve tutarsız olduğunu vurgular.
Bilinmezlik ne deist ne de ateisttir. Tanrı'nın varlığının veya yokluğunun biline-
meyeceğini öne süren tutum olarak Stephen kuşkuculuk sergiler. Teizm, var olan
her şeyin yaratıcısı olan sınırsız bir bilgi ve kudrete sahip bulunan, mutlak iyi bir
Tanrı'nın var oluşuna inanmayı tanımlar ve agnostik felsefeye karşıdır. İlk eşi Tha-
ckeray'nın kızı, ikinci eşiyle de Virginia Woolf'un babası olan Stephen hep ede-
bi çevrelerde bulunmuştur. 1893'te yazılan *Bir Agnostiğin Özü* dinde yozlaşmayı
yerer ve eski ve yeni ahitlerin İsa'nın kelâmı değil, insanın dile gelmesi olduğunu
iddia eder ve ona göre iddia, ispat ve açıklama yetersizse, gerçek de bu platformda
yoktur. Din bilimsel şevk, insaniyet nosyonu ve dindışı idealizmi içermelidir. Daha
önce incelenen David Hume'un bir yanda olguyla değer veya olan ile olması ge-
reken diğer, yandan da ide ilişkileriyle ilgili bilgi ve akıl yürütme arasında yapmış
olduğu ayrımlar için kullanılan Hume çatalı deyimi burada da kullanılır. Buna göre
kanıtlayıcı ve ampirik akıl yürütme gerekmektedir. Salt olgusal önermelerden mey-
dana gelen öncülerden normatif sonuçlar türetilmez. İde ile ve ampirik olguyla akıl
yürütme ispat odaklı olmalıdır (Stephen, 1893: 7-12). Hume deneyimciliğin, kendisi
tarafından benimsenen klasik açıklamasının iki açıdan sorunlu olduğunu düşünür.
Birinci güçlük, insanoğlunun dolayimsız olarak sadece kendi deneyimlerini bile-
bilmesi, dış dünyayı doğrudan bir biçimde hiçbir zaman bilemeyeceği gerçeğiyle
ilgilidir. Bu ise, deneyimlenen dünyanın gerçek dünya olduğuyla ilgili hiçbir ga-
rantinin olamayacağı anlamına gelmektedir. Hume, ikinci olarak sırf şu anda de-
neyimlenen olgu ve idelerden emin olunabileceğine inanır. Bu bağlamda bellekte
ve düşüncede sahip olunan idelerin ilk izlenimlerinin çarpıtıp çarpıtmadığını hiçbir
zaman bilemeyecek insan, mevcut izlenimlerden hareketle doğrudan deneyimlenen
dış dünyaya ilişkin bilgiye nasıl erişilebileceğini ve dünyanın gelecekte nasıl ola-
cağıyla ilgili öndeyilerin sağlam temellere yerleştirmenin imkânlarını araştırmıştır
(Coventry, 2004: 7-19).

Charles Bradlaugh (1893-1891) ateist bir yazardır. Yaradılış rastlantısal ve
kendi kendinedir. Tanrı, evrenin gerçeği değildir. Çünkü ona göre ilk varlığı ya da

Tanrı'yı kimin yarattığı belli değildir. Kutsal Kitap'ı izleyen Evanjelistler, Protestanlığı dinde çağdaşlaşma için dile getirmişlerdir. Bu da dinden uzaklaşmadır. Püriten sözcüğü, kiliseyi saflaştırmayı hedeflen anlamındadır. Süssüz giysi, kısa saç özellikli bu insanlar eğelenmeye karşıdır. Bu bağlamda Bradlaugh, her şeyi yaratan tanrıysa, Sefahati de o yaratmadı mı? Sorusunu sorar (1891: 11). Presbiteryenler, Yunanca yaşlı anlamındaki kişiler, insanlar tarafından kilise yönetimi için seçilirler. Bu Calvinist İskoç mezhebi dini aktiviteler ve yoksullara yardımı planlar Bradlaugh, Tanrı'nın düzenine o yetersiz mi? Sorusuyla ateizm, sergiler (1891; 16). Bradlaugh, İsa'dan çok sonra yazılmış, İncil'in başlangıçtan uzaklaştığını iddia eder. Matta, Markos ve Lyka, konunun ortak yönleri olan sinoptik İncillerdir ve İsa'nın yaşamı ve görevlerini anlatırlar. Markos İncil'i İ.S. 65, Matta ve Luka İ.S. 75-90'da yazılmıştır. Yuhanna İncil'i 1. yüzyıl sonunda kaleme alınmıştır ve bunlardan farklıdır ve İsa'nın dinsel kişiliğini anlatır. Yeni Ahit ise 2. yüzyıl kadar geç bir tarihte derlenmeye başlanmış, Aramca ve Yunanca metinlerdir ve 4. yüzyılda Latinceye çevrilmiştir. Bradlaugh'a göre bu çalışmalar İsa'dan çok uzaktır. İsa da kanıttan çok uzaktır. Protestanlığın kanonik (Yunanca *kanonikos*: kurallar uygun: sahih) metinleri Tevrat ve Eski Ahit'te ortaktır. Bradlaugh bunu Yahudiliğe ek kitap olan Yeni Ahit'le ekleme olarak yorumlar. Musevilik, Yahudi milliyetinin varlığını ilân ettiği tek Tanrı dindir. Onlar için Arz-ı Mev'ud önemlidir. Kenan ülkesinden, İsrail kurtuluşuna dek geçen, sürgün yılları boyunca Yahudiler, Sionda toplanma özlemlerini durmadan yenilemişlerdir. Hıristiyanlık, Yahudi dinindeki sünneti Eski Ahit'te verse bile bunu uygulamaz. Bradlaugh'a göre Eski Ahit İsa Hıristiyan olmadan Yahudi olduğu için vardır. Zaten Hıristiyanlık Üçlü bir tektanrıcılık olan Teslis'e inanır. Yahudiler gibi değildir İsa hem Tanrı hem İsa olarak Hıristiyanlıkta cisimleştirilmiştir. Yahudilerde ise ontolojik ve soyut bir yarar mevcuttur (Perin, 1988: 88). Bu sebepten Bradlaugh hangi Tanrı tanımına uyacağını bilemez. Katolik mezhebin din adamlarına tarihte farklı adlar vermesi manastır için dini istikrarsızlıktır. Bir zamanların frerleri (*friers*, Fere, Fransızca: kardeş) din adamı bulunduramayacak kadar fakir ve az nüfuzlu yerleşimlerde hizmet verirdi. Bu gibi etkinlikler kilisesi olmayan yerlerde sürdürülür ve bölgeci papazlar tarih boyunca vardır. Fakat Bradlaugh dilenerek geçinen bu frerlerin zenginliklerinin aşırılığını yerer ve onlar Tanrı'yı anlatacağına ateist olmayı yeğlerler der. Kanonlar (*Canons* Fransızca: kural) seyahat etmek yerine büyük din evlerinde çevreyi genel anlamda eğitirdi. Yukarıdakiler gibi Katolik unvanı alan keşişler (*monk*, Fransızca: tek başına) manastırdan çıkmayıp tarlalarını besinleri için ekerler, bataklıkları ve ormanları temizler ve kâtiplik yaparlardı ve manastırda dini yorumlardı. Katedrale bağlı keşişler şimdi de kullanılan Chapter House'ın mensubudur. Ancak keşişler yoldan çıkınca 8. Henry kendine para sağlamak için manastırları harap eder ve servetlerini alır. Bu Katolik din adamı evlenme yaşına tabi olduklarından yasağa karşı çıkarlar ve Geoffrey Chaucer'in *Prolog*'unda da görülen

bu durum, rüşvetle sonuçlanır. Katedral yolu plânı ve bişop tarafından denetlenen *dioces* ve manastır avlusu olan *garth* dinde yozlaşmış din adamlarını barındırır ve Bradlaugh papaz yozlaşmışsa, cemaat ateist olmasın mı? Der. Katedralden sorumlu olan dekan bile yitirilmiş bir ruhtur (Bradlaugh, 1891: 8-29).

GEÇ VİKTORYA DÖNEMİNDE KÜLTÜR TANIMI: EDWARD CARPENTER

Walt Whitman'dan etkilenen ve D.H. Lawrence'ı etkileyen Edward Carpenter (1844-1929) (Bleichmar, 2007: 8-62). *Medeniyet, Sebepleri ve Çaresi* adlı yapıtında mantık ve muhakeme dışı (*İrrasyonel*) insanın gelecekte olacak yüceltmesini önceden ima etmektedir gibi görünmektedir. Ayrıca yirminci yüzyıl entelektüellerinin kültürlerinden sükûtu hayale uğramalarını önceden yansıtmaktadır. Carpenter, medeniyetlerin ortaya çıkmasını insanlığın kutsanması değil, bir lanetlenme olarak görmektedir. Tıpkı daha önce incelenen Freud'un *Medeniyet ve Olumsuzlukları* adlı eserinde olduğu gibi, medeniyet baskısı insanı bunaltır ve aklın ve muhakemenin yüceltilmesi insanı doğa, dostlar ve dünya ile olan bilinçdışı bağından koparır ve bireyciliğin vahşi bencilliğini teşvik eder. Carpenter ilkel insanın ruhani ittifakının uyum ile harmanlaşmasını varsayar ve gerçeğin somut ve çok şatafatlı anlatılmayan bir düzene, özde ve kökünde olduğunu vurgular. Dinozorların yok olması gibi, medeniyet bilincinden uzaklaşması insanı ezer ve baskı altında tutar. Daha önce bahsedilen Marx'ta olduğu gibi, medeniyet, yoğun kültür ve kapitalizm insanı insanlıktan uzaklaştırır (Carpenter, 1889, 1921: 6-72). İncelendiği üzere Carpenter'in düşünceleri Nietzsche'yle örtüşmektedir. Nietzsche sırf Socrates ve rasyonaliteye değil, iki bin senedir batı düşüncesinde kutsallık konumunu kazanmış her şeye, hakikat, ahlâk, eşitlik, demokrasi ve modern değerlere savaş açmıştır. O, Batı kültürünü boş ve yapay bulur. Sorunsalın kaynağında modern kültürün, Presokratik düşüncenin sanat ve efsaneye verdiği değer olduğunu savunan Nietzsche, gerçek anlayışının, ahlâkın ve klasik değerlerin soy kütüğünü çıkardıktan sonra, batıyı beklediğine inandığı nihilizmi aşmak için, yeni değerler ve idealler öne sürmeye çalışır (Schaefer, 2006: 52). Buna göre nihilizm, insan savını ve düşüncesini olumsuzlaşma, yâdsıma ve inkâr etme felsefesidir. Nihilizm, evrende peşinden koşulacak hiçbir amaç ve değer olmadığını ileri süren ahlâki bir bakış açısıdır. Kendi çıkarı peşinde koşan egoist insan ahlâkı suiistimal eder ve özneldir. Kozmik nihilizm de evreni anlaşılmasız kabul eder ve insana kayıtsızdır. Ahlâki ve kozmik nihilizmi birleştiren ve daha önce incelenen Satre varoluşçu nihilizmi de insanı boş, amaçsız, saçma ve anlamsız bulur. Epistemolojik realizm ise bilgi idelerini evrensel doğruları ve gerçeği geçmişte kanıtlanmaz, göreceli ve kültür dışı bulur. Mevcut politik kuramların temelsizliği de siyasi nihilizmdir.